

Yaqubova Günel Qorxmaz qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ kafedrasının magistrantı

E-mail: yaqubovagunel17@gmail.com

UOT 341.24:349.6:504

DOI: <https://doi.org/10.30546/2218-9130.045.2026.367>

AVROPA İTTİFAQINDA İQLİM DƏYİŞİKLİYİ VƏ EKOLOJİ VƏZİYYƏTİN POZULMASI İLƏ MÜBARİZƏNİN HÜQUQİ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: *Avropa İttifaqında iqlim dəyişikliyi, yüksək ekoloji standartlar, Avropa ekoloji hüququ, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə, ekoloji insan hüquqları.*

Ключевые слова: *изменение климата в Европейском союзе, высокие экологические стандарты, европейское экологическое право, борьба с изменением климата, экологические права человека.*

Keywords: *climate change in the European Union, high environmental standards, European environmental law, combating climate change, environmental human rights.*

İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin tənzimlənməsi hazırda Avropa İttifaqının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Bu istiqamətin hüquqi əsasını Avropa İttifaqının qəbul etdiyi aktlar (xüsusən də direktivlər) təşkil edir. Avropa İttifaqının yeni və mürəkkəb sferası kimi Avropa ətraf mühit hüququ bir sıra xüsusiyyətlərlə unikaldır. Yalnız 1986-cı ildə Vahid Avropa Aktı iqlim dəyişikliyi ilə fəaliyyətləri, iqlim dəyişikliyi və onun aradan qaldırılması məsələlərini Avropa İttifaqının qanunvericiliyinə daxil etdi. Av-

ropa ekoloji hüququnun inkişafı təbii sərvətlərin idarə edilməsi və təbiəti mühafizənin kompleks problemlərinin həllinə optimal yanaşmaların təmin edilməsi ilə xarakterizə olunur. Avropa İttifaqı ekoloji təhlükəsizliyin hüquqi tənzimlənməsini daha təhlükəsiz və səmərəli etmək üçün daim yeniliklərlə çıxış edir.

XX əsrin sonlarından başlayaraq təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə əsas siyasi, iqtisadi və sosial problemlərdən birinə çevrilmişdir. İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə, ətraf mühitin çirklənməsi, təbii ehtiyatların tükənməsi və ekoloji sistemlərin pozulması artıq global problemlərdir. Ayrı-ayrı dövlətlərin, o cümlədən regionların iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin sağlamlaşdırılması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərə baxmayaraq, ekoloji münasibətlər təbiət və cəmiyyət üçün əlverişsiz olaraq qalmaqdadır. Ekologiya problemi həmişə aktual olub, lakin son onillikdə (2017-2018-ci illərdə Fransa və İspaniyada rekord qar yağışı, 2021-ci ildə Almaniya və Belçikada daşqınlar və yüzlərlə digər ekoloji fəlakətlər) bu problem daha da aktuallaşıb. Avropa İttifaqı ölkələri təbiətdən istifadənin global kontekstində müvafiq sahənin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Avropa İttifaqı onilliklər ərzində dünyanın ən yüksək ekoloji standartlarına malikdir. Ətraf mühit siyasəti Aİ iqtisadiyyatının ekoloji cəhətdən daha təmiz olmasına kömək edir, Avropanın təbii ehtiyatlarını və Aİ-də yaşayan insanların sağlamlığını və rifahını qoruyur. Bildiyimiz kimi, Avropa İttifaqında qanunvericilik sistemi əsasən direktivlərdən ibarətdir. Məsələn, 1994-cü ildə qəbul edilmiş Sənaye müəssisələri tərəfindən havanın çirklənməsi ilə mübarizə üzrə Direktiv sənaye emissiyaları ilə mübarizəyə yönəlmiş digər fəaliyyətləri də əhatə etdi. 2015-ci ildə ilk Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi Direktivi də qəbul edilmişdir.

İqlim dəyişikliyinə dair sonrakı Aİ yanaşmalarına “Qablaşdırma və qablaşdırma tullantıları” (2004), “İstifadə müddətini bitirmiş nəqliyyat vasitələri haqqında” (2009), “Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər” (2011), “Elektrik və elektron avadanlıq tullantıları” (2010), “Ətraf mühit məsuliyyəti” (2012), Ətraf havanın keyfiyyəti” (2014), “Dəniz ekosistemləri” (2018) kimi direktivləri misal göstərmək olar [6, s. 44].

İnsan hüquqlarının, xüsusilə iqlim dəyişliyində insan hüquqlarının formalaşmasına sahəvi rəhbər başlanğıcların – iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsiplərinin təsiri danılmazdır. Bununla belə, Avropa İttifaqında iqlim dəyişikliyi sferasında da həmin rəhbər başlanğıcları özündə təsbit edən kifayət qədər beynəlxalq sənədlərin mövcudluğuna baxmayaraq, alimlər arasında bu sahədə fikir müxtəlifliyi hələ də davam etməkdədir. Belə ki, bəzi qrup müəlliflər iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə məsələni və onun aradan qaldırılması problemini ayrıca rəhbər başlanğıc qismində nəzərdən keçirməklə, hətta onu beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri sırasına aid edirlər, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mövcud prinsip beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri sırasına aid edilməlidir.

Çünki müvafiq rəhbər başlanğıc təbii resursların optimal istifadəsi üzrə iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin aparılması, bərpası, yeniləşməsinə dair razılaşdırılmış tədbirlərə ciddi əməl olunması ilə bağlı beynəlxalq münasibətlərin iştirakçılarına yönəlmiş imperativ hüquqi tələbləri ifadə edir. İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə əlaqədar fəaliyyət prinsipini beynəlxalq hüququn əsas ümumtanınmış prinsiplərindən biri kimi təhlil edən digər qrup müəlliflər tərəfindən isə həmin rəhbər başlanğıcdan irəli gələn spesifikasi prinsiplərin inkişafı qeyd olunur.

Xüsusi (sahəvi) prinsiplər ətraf mühitdən istifadə və onun mühafizəsinə dair normalar arasındakı əlaqəni təmin edir, həmçinin mövcud sahədə beynəlxalq münasibətlərin harmonizasiyasına, beynəlxalq iqlim dəyişikliyi hüququnun müstəqil institutlarının formalaşmasına yardım göstərir.

Bundan əlavə, müasir Avropa İttifaqı çərçivəsində iqlim dəyişikliyi və onun aradan qaldırılması istiqamətində aşağıdakı müddəaları qeyd etmək olar: 1) təbiətlə harmoniyada hər bir kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ; 2) fasiləsiz sosial-iqtisadi inkişaf prosesində ekoloji hüquqların və insan maraqlarının prioritetliliyi; 3) təbii ehtiyatlar üzərində dövlətin ayrılmaz suverenliyi; 4) davamlı inkişaf (buraya, həmçinin ekoloji-təhlükəsiz, sosial və iqtisadi inkişaf da aid edilir); 5) bərabər ekoloji təhlükəsizlik; 6) ekoloji təcavüzün qadağan olunması; 7) milli və regional səviyyədə ekoloji vəziyyət barədə müntəzəm informasiya mübadiləsi; 8) fəvqəladə iqlim dəyişikliyi zamanı əməkdaşlıq; 9) ətraf mühitə transsərhəd təsirlərlə əlaqədar mübahisələrin dinc yolla həlli; 10) dövlətin yurisdiksiyası və ya nəzarəti altında olan sahələrdə ətraf mühitə dəymiş ziyana görə beynəlxalq məsuliyyət və kompensasiya [5, s. 86].

Avropa İttifaqında iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin bey-

nəlxalq-hüquqi mühafizəsinin rəhbər başlanğıclarının aşağıdakı əlamətlərini də qeyd etmək olar: onların daha çox hissəsinin beynəlxalq müqavilələrdə, xüsusilə universal xarakterli beynəlxalq-hüquqi aktlarda və beynəlxalq adət formasında təsbit olunması; beynəlxalq hökumətlərarası təşkilat və konfransların rolunun, o cümlədən onlar tərəfindən işlənilib hazırlanan və qəbul edilən sənədlərin qiymətləndirilməsinin nəzərə alınması; ətraf mühitə dəymiş ziyanın ödənilməsi, həmçinin digər məsələlərlə bağlı mübahisələrə dair beynəlxalq məhkəmə və arbitraj orqanlarının qərarları [4, s. 135].

Həmçinin beynəlxalq ekologiya hüququnun sahəvi prinsiplərinin bəzi funksiyalarının olmasını da xüsusilə vurğulamaq olar: ətraf mühitdən istifadə və onun mühafizəsi sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsi üzrə optimal rejimin yaradılması; proqnozlaşdırma; beynəlxalq iqlim dəyişikliyi hüququ və milli ekologiya hüququnun qarşılıqlı təsir yolları və perspektivlərinin müəyyənəşdirilməsi [2, s. 135].

Stokholm və Rio-de-Janeyro bəyannamələrində təsbit olunmuş rəhbər başlanğıcları təhlil edərək beynəlxalq ekologiya hüququnun bir sıra sahəvi prinsiplərinin (transsərhəd zərərin yolverilməzliyi prinsipi, təbii ehtiyatların ekoloji baxımdan əsaslandırılmış şəkildə rəşional istifadəsi prinsipi, Dünya okeanının ekoloji sisteminin mühafizəsi prinsipi, radioaktiv maddələrin istifadəsi ilə əlaqədar həm dinc, həm də müharibə dövründə ətraf mühitə radioaktiv zərərin yolverilməzliyi prinsipi, ətraf mühitə hərbi və ya düşməncəsinə təsirin qadağan edilməsi prinsipi, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi prinsipi, ətraf mühitə dəyən ziyanə görə dövlətlərin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyəti prinsipi) mövcudluğunu xüsusilə qeyd etmək olar.

Bundan əlavə, hüquq ədəbiyyatında iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri ilə bağlı digər fikirlərə də rast gəlmək

mümkündür. Məsələn, bir sıra hallarda hüquqi qüvvəsinə görə məcburi və qeyri-məcburi olmaq etibarilə, iki qrupda təsnifləşdirilən iqlim dəyişikliyi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri həm hüquq normaları (prinsip-norma), həm də qeyri-hüquqi kateqoriyalar (prinsip-ideyalar) kimi təhlil olunur.

Bir sıra hallarda isə iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri dar mənada, daha dəqiq ifadə etsək, təbii mühafizənin rəhbər başlanğıcları (məsələn, dəniz mühitinin çirkləndirilməsinin qadağan olunması prinsipi, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizənin radioaktiv zəhərlənməsinin yolverilməzliyi prinsipi, təbii mühitə təsir vasitələrinin hərbi və ya digər düşməncəsinə məqsədlərlə istifadəsinin qadağan edilməsi prinsipi) kontekstində nəzərdən keçirilir. İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsiplərinin təsbit olunmasının beynəlxalq-hüquqi normativ əsası qismində isə 1972-ci ilin iyun ayının 5-16-da keçirilmiş İnsan iqlim dəyişikliyi problemləri üzrə Stokholm Konfransında qəbul edilmiş Bəyannamənin mühüm rolu xüsusilə göstərilməlidir. İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə beynəlxalq əməkdaşlığın əsas prinsiplərinin məcmusunu özündə ifadə edən adıçəkilən beynəlxalq sənəd struktur baxımından iki hissədən – preambula və prinsiplər hissəsindən ibarətdir.

Preambulada təsbit olunan iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi və əsas insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi Bəyannamənin 1-ci prinsipində daha da təkmilləşdirilmiş formada əks etdirilmişdir. Müvafiq normada insanın əlverişli iqlim dəyişikliyi hüququndan, həmçinin onun iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin qorunması, yaxşılaşdırılmasına görə məsuliyyətindən bəhs edilir. Bəyannamənin 2–5-ci prinsipləri müxtəlif növ təbii ehtiyatların insan üçün əhəmiyyəti,

onlardan səmərəli istifadə və mühafizəsinin zəruriliyini özündə təsbit edir. Belə ki, 3-cü və 5-ci prinsiplər bərpa olunan və bərpa olunmayan ehtiyatlardan səmərəli istifadəni, 4-cü prinsip isə canlı təbiətin qorunmasına görə məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, antropogen amil daim ikili istiqaməti özündə əks etdirmişdir. Belə ki, bir tərəfdən insanın təbii ətraf mühitdəki müsbət fəaliyyəti xüsusilə göstərməli, digər tərəfdən isə insanın təbiətə vurduğu zərər də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar insanın ətraf mühitə zərər yetirmək riski artmışdır. Çünki son dövrlər təbii obyektlərə təsir metodları intensivləşmişdir ki, bu da həmin obyektlərin özünəməxsus və dəyərli xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılmasına daha həssas yanaşmağı tələb edir. Müvafiq obyektlərin qorunub saxlanması və bərpası məsələsi isə həm hər bir dövlətin, həm də bütövlükdə bəşəriyyətin ən ümdə vəzifəsidir.

Bəyannamənin 6-cı prinsipində toksik və ətraf mühitə ziyan vurmaq qabiliyyətinə malik digər maddələrin ətraf mühitə tullanılmasını qadağan edən müddəalar nəzərdə tutulur. 7-ci prinsip dövlətləri dəniz mühitinin çirkləndirilməsinin qarşısını almaq üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirməyə çağırır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1972-ci il Stokholm Bəyannaməsinin tövsiyə xarakterli olmasına baxmayaraq, 7-ci prinsipin mətnində adətən beynəlxalq müqavilələrdə tətbiq edilən və dövlətlərin öhdəliyini müəyyən edən formuladan istifadə olunmuşdur. 7-ci prinsipdə əks olunmuş müddəalar sonralar iki mühüm beynəlxalq-hüquqi sənəddə – 1972-ci ildə qəbul edilmiş Dənizdə gəmilərin toqquşmasının qarşısının alınmasının beynəlxalq qaydaları haqqında Konvensiya və Dənizin tullantılarıyla digər materiallarla çirklənməsinin qarşısının alınması haqqında Konvensiyada bir daha möhkəmləndirilmişdir.

Təhlil olunan aktın 8-ci prinsipində iqtisadi və sosial inkişafın iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olması, həmçinin onun inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqları arasında yaranacaq toqquşmadan qaçmaq üçün imkan yaratması göstərilir. Bəyannamənin 9-cu prinsipində isə ətraf mühitə dair problemlərinin həll edilməsinin mühüm üsulu kimi maliyyə və texniki yardımlar hesabına inkişafın sürətləndirilməsindən bəhs edilir. Bu rəhbər başlanğıcı tamamlayan 12-ci prinsip isə inkişaf etmiş dövlətlərin iqlim dəyişikliyi ilə fəaliyyətlərində onların xahişi ilə beynəlxalq maliyyə və texniki yardım göstərilməsi zəruriliyini birbaşa əlaqələndirir.

Adıçəkilən sənədin digər müddəası, yəni 10-cu prinsipi iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi üzrə keçirilən tədbirlərin beynəlxalq ticarətə təsiri məsələsinə həsr edilmişdir. Bəyannamənin 11-ci prinsipində isə “iqlim dəyişikliyi – inkişaf” sistemində qarşılıqlı fəaliyyətin xarakteri müəyyən edilərək göstərilir ki, bütün dövlətlərin iqlim dəyişikliyi sahəsindəki siyasəti inkişaf etməkdə olan ölkələrin mövcud və gələcək inkişaf potensialını yüksəltməlidir. Müvafiq beynəlxalq sənədin 13-cü prinsipinə əsasən, təbii ehtiyatların rəşional istifadəsi rejiminin təmin edilməsi və iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin yaxşılaşdırılması yalnız ekoloji amilləri nəzərə alan planlaşdırma əsasında mümkündür. İqlim dəyişikliyi və onun aradan qaldırılması üzrə səmərəli planlaşdırmanın həyata keçirilməsi və inkişafın tələbləri arasında meydana çıxan hər hansı uyğunsuzluğu tənzim edən vasitə kimi qiymətləndirilməsi isə 14-cü prinsipin məzmunundan irəli gəlir [9, s. 114].

İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin qorunması və yaxşılaşdırılmasında elm və texnikanın əhəmiyyətini

xüsusilə vurğulayan 18-ci prinsipdə isə qeyd edilir ki, elmi-texniki tərəqqi öz nailiyyətlərini iqlim dəyişikliyi probleminin həll edilməsinə yönəltməlidir. Həmçinin iqlim dəyişikliyi problemlərinin həllində xüsusi elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işinin mühüm əhəmiyyətinin olmasını əsas norma kimi özündə təsbit edən 20-ci prinsipdə elmi məlumatların, təcrübənin geniş şəkildə mübadiləsi də tövsiyə edilir. Bəyannamənin bir çox prinsipləri, o cümlədən 21–24-cü prinsipləri iqlim dəyişikliyi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin mühüm problemlərinə həsr edilmişdir. Belə ki, Bəyannamənin 21-ci prinsipində dövlətlərin öz ərazisində təbii ehtiyatlar üzərində suverenliyinin mövcudluğundan və digər dövlətlərin təbii ehtiyatlarına, eləcə də beynəlxalq xarakterli təbii ehtiyatlara vurulan zərərə görə məsuliyyətdən bəhs edilir. İqlim dəyişikliyi ilə münasibətlərin tənzimlənməsində məsuliyyət probleminin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alan 22-ci prinsipdə məsuliyyət və vurulmuş zərərin ödənilməsi ilə bağlı beynəlxalq hüquq normalarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlətlərin əməkdaşlığının mühümlüyü vurğulanır. Bəyannamənin 26-cı prinsipi isə çox mühüm qlobal problem olan kütləvi qırğın silahlarının ləğv edilməsi və bu istiqamətdə razılaşmanın əldə edilməsinə dövlətlərin nail olması ilə bağlı müddəanın normativ təsdiqi sayılır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq beynəlxalq sənəddə təsbit olunmuş prinsiplər heç də birmənalı şəkildə qiymətləndirilmir. Stokholm Bəyannaməsində mövcud olan hüquqi məzmunu malik müddəalar (7, 21–24-cü prinsiplər) istisna olmaqla, təsbit olunmuş prinsiplərin əksəriyyəti ümumi fikir, məlumat xarakteri daşıyır. Rus alimi İ.S. İvançenko isə Bəyannamədə təsbit olunmuş prinsiplərin ənənəvi vasitələrlə tətbiq olunmasının qeyri-mümkünlüyünə baxmayaraq, onların dövlətlər tərəfindən nəzərə alınmasının vacibliyini xüsusilə vurğulamışdır. Bunun

la belə, müəllif həmin prinsiplərin beynəlxalq hüququn mənbəyi qismində çıxış etməsi fikrini dəstəkləyir [2, s. 178].

İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri həmçinin BMT Baş Məclisi tərəfindən 1988-ci ilin oktyabr ayının 28-də qəbul edilmiş Ümumdünya təbiəti mühafizə Xartiyasında təsbit olunmuş və daha da inkişaf etdirilmişdir. Belə ki, burada aşağıdakı prinsiplər öz əksini tapmışdır: 1) bioloji ehtiyatlar yalnız onların təbii bərpa olunma imkanları daxilində istifadə edilməlidir; 2) torpağın istehsal qabiliyyəti onun uzunmüddətli məhsuldarlığının və üzvi maddələrin parçalanma prosesinin qorunub saxlanması, eroziyanın və öz-özünə dağılmanın istənilən başqa formalarının qarşısının alınması üzrə tədbirlər hesabına saxlanılmalı və yaxşılaşdırılmalıdır; 3) su da daxil olmaqla dəfələrlə istifadə edilən ehtiyatlar təkrar istifadə edilməli və ya onların yenidən dövriyyəsi təmin edilməlidir; 4) bir dəfə istifadə edilən, lakin bərpa olunmayan ehtiyatlar həcmi, istehlak üçün emal olunmasının rəşional imkanları və təbii sistemlərin fəaliyyətinin vəhdəti nəzərə alınmaqla, istismar edilməlidir; 5) radioaktiv və zəhərli tullantıların ətraf mühitə atılmasına yol verməmək məqsədilə xüsusi tədbirlər həyata keçirilməlidir; 6) təbiətə aradan qaldırıla bilməyən zərər vuracaq fəaliyyətdən çəkinmək lazımdır; 7) insanın fəaliyyəti nəticəsində tənəzzülə uğramış regionlar onların təbii potensialı və orada yaşayan əhəlinin rifah halının normal olması tələbi nəzərə alınmaqla bərpa edilməlidir [1, s. 216].

1992-ci ilin iyun ayının 3–14-də Rio-de-Janeyroda keçirilmiş Beynəlxalq Konfransda qəbul edilmiş İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizə və inkişaf üzrə qəbul olunmuş Bəyannamə isə dövlətlər, ictimaiyyətin aparıcı bölmələri, insanlar arasında əməkdaşlığın yeni səviyyələrinin yaradılması yolu ilə yeni, ədalətli

və global əməkdaşlığın qurulması məqsədini qarşıya qoymuşdur. Həmin məqsədlərə nail olunması bütün xalqların mənafelərinə hörmət edilməsini, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin global sisteminin bütövlüyünün mühafizəsini təmin etməlidir. İqlim dəyişikliyi və inkişaf haqqında Bəyannamə Yer kürəsinin bəşəriyyətin ümumi evi kimi kompleks və qarşılıqlı əlaqədə olan xarakterini əsas tutaraq, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə, ekologiyadan istifadə və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində yeni prinsipləri təsbit etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, aşağıdakı müddəalar üzrə əks olunmuş həmin rəhbər başlanğıclar müasir dövrdə ekoloji məsələlərə dair beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını təşkil edir və ekoloji hüquqlarla sıx bağlıdır:

- İnsanlar davamlı inkişafın əsas bələdcisi və qayğı predmetidir. Onlar təbiətlə vəhdət təşkil edən sağlam və məhsuldar həyat tərzini hüququna malikdir.

- İnkişaf hüququ indiki və gələcək nəsillərin inkişaf və iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi sahəsində ehtiyaclarının ədalətli təmin edilə biləcəyi şəkildə həyata keçirilməlidir.

- Davamlı inkişafa nail olmaq məqsədilə iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar qurumların fəaliyyət prosesinin ayrılmaz hissəsini təşkil etməli və onlardan ayrı, müstəqil şəkildə nəzərdən keçirilməməlidir.

- Dövlətlər Yer kürəsinin ekosisteminin bütövlüyünün və sağlamlığının qorunması, mühafizəsi və bərpa olunması məqsədilə global tərəfdaşlıq ruhunda əməkdaşlıq etməlidir. Qlobal iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin vəziyyətinin daha da pisləşməsinə müxtəlif töhfələr nəzərə alınmaqla, dövlətlər ümumi, lakin fərqli məsuliyyət daşıyır. Cəmiyyətin global ətraf mühitə və malik olduqları texnologiyalara, o cümlədən maliyyə ehtiyatlarına göstərdikləri təzyiq nəzərə alınmaqla, inkişaf etmiş ölkələr davamlı inkişafın təmin

olunması üzrə beynəlxalq şəraitdə daşdıqları məsuliyyəti etiraf edir.

- Bütün maraqlı vətəndaşların müvafiq səviyyədə iştirakı zamanı ekoloji məsələlər öz həllini daha səmərəli tapır. Hər bir insan milli səviyyədə icmalarda həyata keçirilən təhlükəli fəaliyyət və materiallar haqqında informasiya da daxil olmaqla, ətraf mühitə dair dövlət orqanlarının malik olduqları informasiyaya lazımi şəkildə çıxış, eləcə də qərarların qəbulu prosesində iştirak etmək imkanına malikdir. Dövlətlər informasiyaya geniş çıxışın təmin olunması yolu ilə əhalinin məlumatlandırılmasına və iştirakına yardım göstərməlidir. Məhkəmə və inzibati sahədə araşdırmalara, o cümlədən hüquqi müdafiənin daxili vasitələrinə səmərəli çıxış üçün təminat verilməlidir.

- Dövlətlər ekoloji sahədə səmərəli qanunvericiliyi həyata keçirməlidir. İdarəetmə sahəsində ekoloji standartlar, məqsədlər, həmçinin prioritetlər iqlim dəyişikliyi və inkişaf sahəsində onlara (yəni, dövlətlərə) qarşı tətbiq olunan şərtləri əks etdirməlidir. Bir qisim ölkələrdə tətbiq olunan standartlar digər dövlətlərdə, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə lazımsız və ya həddən artıq sosial-iqtisadi itkilərlə tamamlana bilər.

- Dövlətlər çirklənməyə və digər ekoloji ziyanı görə məsuliyyət, həmçinin onun qurbanlarına kompensasiyaların ödənilməsinə dair milli qanun işləyib hazırlamalıdırlar. Eyni zamanda, dövlətlərin yurisdiksiyası və ya nəzarəti altında, yaxud onun yurisdiksiyasından kənarda olan fəaliyyətin vurduğu ekoloji ziyanın əlverişsiz nəticəsinə görə məsuliyyət və kompensasiyaya dair beynəlxalq hüququn sonrakı inkişafı məqsədilə dövlətlər səmərəli və qətiyyətli əməkdaşlıq etməlidir.

- Dövlətlər iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin çirklənməsinə səbəb olan və insan sağlamlığı üçün zərərli materialların və fəaliyyətin istənilən növlərinin digər dövlətlərə ötürülməsinin və ya yerləşdirilməsinin

qarşısının alınması yaxud təşviqi üçün səmərəli şəkildə əməkdaşlıq etməlidir.

- Dövlətlər iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi üçün əlverişsiz nəticələrə malik olan fəaliyyət haqqında informasiyanı və xəbərdarlığı potensial təhlükə ilə üzləşən dövlətlərə vaxtında və ya vaxtından əvvəl təqdim edir, belə dövlətlərlə ilkin mərhələdə yaxud könüllü iradə şəraitində məsləhətləşmələr həyata keçirir.

- Bilikləri, həmçinin ənənəvi təcrübələri sayəsində iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin və inkişafın mənimsənilməsində yerli əhali və onların icmaları, eləcə də digər yerli icmalar həyatı əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlətlər onların mövcudluğunu, mədəniyyətini və maraqlarını lazımi qaydada tanımalı və dəstəkləməli, həmçinin onların davamlı inkişafa nail olmaq işində səmərəli iştirakını təmin etməlidir.

Beləliklə, sülh, inkişaf, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə qarşılıqlı əlaqədədir və qeyd olunan prinsiplər 1972-ci il Stokholm Konfransında irəli sürülən iqlim dəyişikliyi üzrə prinsipləri inkişaf etdirmiş və yeni kontekstdə nəzərdə tutmuşdur [3, s. 107].

Ekoloji insan hüquqlarının formalaşması və inkişafına təkcə iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri deyil, həm də onun ayrı-ayrı institutlarının rəhbər başlanğıcları da təsir göstərir. Nümunə qismində İqlim dəyişikliyi haqqında 1992-ci il tarixli Çərçivə Konvensiyasında təsbit olunmuş iqlimin mühafizəsinin prinsiplərini göstərmək olar:

- dövlətlərin ədalətliyyə əsaslanan, həmçinin onların ümumi, lakin fərqli məsuliyyətinə və sahib olduqları imkanlara müvafiq olaraq, indiki və gələcək nəsillərin inkişafı naminə iqlim sistemini mühafizə etmək vəzifəsinin mövcudluğu;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrin konkret tələbatlarının və xüsusi vəziyyətlərinin tam şəkildə nəzərə alınmasının vacibliyi;

- iqlim dəyişikliyiinin səbəblərinin proqnozlaşdırılması, qarşısının alınması, minimuma endirilməsi və onun əks təsirlərinin yüngülləşdirilməsi məqsədilə dövlətlər tərəfindən qabaqlayıcı tədbirlərin qəbul edilməsi öhdəliyi;

- müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənədin iştirakçı-dövlətlərinin davamlı inkişaf hüququnun mövcudluğu və dövlətlərin öz fəaliyyətini ona uyğun olaraq həyata keçirməsi;

- əməkdaşlıq prinsipi, o cümlədən birtərəfli tədbirlər də daxil olmaqla, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizəyə dair qəbul edilmiş özbaşına və ya əsaslandırılmamış şəkildə həyata keçirilə bilən tədbirlərin realizə edilməsinin qadağan olunması prinsipi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qlobal ekoloji problemlərin həllində, eləcə də iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin pozulması ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsiplərinin formalaşmasında İqlim dəyişikliyi üzrə BMT Proqramının (YUNEP) rolu danılmazdır. Mənzil-qərargahı Nayrobidə (Keniyada) yerləşən YUNEP-in hüquqi təbiəti də mübahisə və fikir müxtəlifliyi yaradan əsas məqamlardan biridir. Məsələn, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların klassik təsis formasını (yəni, hökumətlərarası beynəlxalq sazişin hüquq subyektliliyinin əsası qismində çıxış etməsi) əsas gətirən bəzi müəlliflərin fikrincə, YUNEP BMT Baş Məclisi tərəfindən Nizamnamənin 22-ci maddəsinə uyğun olaraq, təsis edildiyi üçün beynəlxalq təşkilat kimi deyil, yalnız BMT Baş Məclisinin köməkçi orqanı qismində qəbul edilməlidir. Qeyd olunan fikrin əleyhinə çıxış edən N.S. İvançenko isə YUNEP-i universal xarakterli beynəlxalq hökumətlərarası təşkilat kimi qiymətləndirir [2, s. 244].

Məsələyə tamamilə başqa kontekstdən yanaşan B.V.Yerofeyev hesab edir ki, istər Stokholm konfransının iştirakçıları, istərsə də BMT-nin üzv-dövlətləri ekoloji problemin həllində maraqlı olmalarına baxmayaraq, əsas məsələnin –

dövlətüstü səlahiyyətə malik beynəlxalq ekoloji administrasiyanın yaradılması məsələsini həll etməyiblər [1, s. 87].

Bundan əlavə, YUNEP-in hüquq subyektliliyinin BMT Baş Məclisi vasitəsilə formalaşması onun beynəlxalq ekoloji inzibati ədliyyə funksiyalarının realizə olunması imkanlarını da qeyd edir. Məhz bunu nəzərə alaraq ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən YUNEP-in inzibati funksiyalarının artırılması, onun daha ciddi statusla fəaliyyət göstərməsi təklifləri irəli sürülmüşdür. Məsələn, Böyük Britaniya YUNEP-in BMT-nin ixtisaslaşmış müəssisəsinə (və ya BMT-nin Qəyyumluq Şurasını əvəz edəcək quruma) keçmiş SSRİ isə onun Ekoloji Təhlükəsizlik Şurasına çevrilməsi təklifi ilə çıxış etmişdir.

Ümumiyyətlə, YUNEP-in əlaqələndirici rolu 1992-ci ildə İqlim dəyişikliyi və inkişaf məsələləri üzrə BMT Proqramının qəbulundan sonra daha da güclənməyə başlamışdır. Proqramın prioritet istiqamətləri (BMT iqlim dəyişikliyi sisteminin gücləndirilməsi; ekoloji problemlər haqqında əhalinin məlumatının artırılması; ekoloji aspektli texnologiyaların məlumat mübadiləsinə kömək etməsi; rəşional inkişaf məsələləri üzrə milli hökumətlərə hüquqi, texniki, institusion yardım göstərilməsi) iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsini şərtləndirən qlobal ekoloji problemlərin həllinə öz töhfəsini bəxş etməkdədir.

YUNEP-in yaradılmasında əsas məqsədlər – beynəlxalq iqlim dəyişikliyi və ekologiya hüququnun proqressiv inkişafı, beynəlxalq hüququn yeni sahəsinin prinsiplərinin hazırlanması, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin mühafizəsi üzrə beynəlxalq sazişlərin layihələrinin hazırlanmasına yardım etməkdir. YUNEP-in əsas funksiyası – bu sahədə BMT sisteminin müvafiq orqanlarının və digər maraqlı təşkilatların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsidir.

YUNEP-in təbiəti mühafizə fəaliyyətinin ən mühüm istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ayrı-ayrı təbiət obyektlərinin mühafizəsi (dəniz mühitinin mühafizəsi, torpağın və şirin suyun qorunması);
- müxtəlif zərərli təsirlərlə mübarizə (dağılma, çirkləndirmə ilə mübarizə);
- təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi;
- iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin vəziyyətinin müşahidəsi üzrə dəniz məlumat xidmətinin (monitorinqin) yaradılması;
- təbiəti mühafizə fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi əsaslarının işlənilib hazırlanması.

YUNEP adındakı “proqram” termininə baxmayaraq, müəyyən hüquqi “statusa” malik beynəlxalq təşkilat kimi fəaliyyət göstərir. Bunu müvafiq qurum tərəfindən müəyyən problemlərin (atmosferin tərkibində iqlim dəyişiklikləri və ozon qatının zəifləməsi, içməli su ehtiyatı, səhrələşmə, bioloji növlərin ixtisarı, səhiyyə və kimyəvi təhlükəsizlik və s.) öyrənilməsi və nəticədə zəruri tədbirlərin görülməsi də sübut edir.

Bələliklə, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin prinsipləri ekoloji insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsinə istənilən halda öz təsirini göstərməkdədir. Çünki yalnız ekoloji tarazlığın mövcud olduğu cəmiyyətdə ekoloji insan hüquqları, xüsusilə əlverişli iqlim dəyişikliyi hüququnun təminindən söhbət gedə bilər. Eyni zamanda, iqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi mühafizəsinin sahəvi prinsipləri, ekoloji insan hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş müddəaları ayrı-ayrı konfranslarda qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlərin (1972-ci il tarixli İnsanın ətraf mühiti üzrə Stokholm Bəyannaməsi; 1988-ci il Ümumdünya təbiəti mühafizə Xartiyası; İqlim dəyişikliyi və ekoloji vəziyyətin dəyişməsi ilə fəaliyyətlər və inkişaf üzrə 1992-ci il Rio-de-Janeyro Bəyannaməsi) tərkib hissəsini təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Ерофеев Б.В. Экологическое право. Учебник. – М., Юрист, – 2006. – 624 с.
2. Иванченко Н.С. Экология и разоружение в системе международной безопасности. – СПб., Изд-во СПб университета, – 2012. – 321 с.
3. Колбасов О.С. Международно-правовая охрана окружающей среды. – М., Междунар. отношения, – 2014. – 237 с.
4. Butler W.E. Soviet Environmental Law as a model for other countries. Connecticut Journal of Int. – 2018, No.3, – p. 135 -136.
5. Egilson D. The roles and tasks of environmental agencies in Europe, Icelandic Review of Politics & Administration, – 2016, volume 8, No.1, – p. 275 -276.
6. Kiss A. Jh. Survey of Current Developments in International Environmental Law. Morges, 2023, 654 p. Statement of Sir Crispin Tickell. PK Ambassador to United Nations UN ECOSOS, 2019, May 8, p. 6-7.
7. Scotford E. Environmental Principles and the Evolution of Environmental Law, Hart Publishing. – Oregon, –2017, – p.37-38.
8. Smith, Michael L., Jehlička P., Environmental values in Central and Eastern Europe: perspectives from East and West, «Sociologický Časopis/Czech Sociological Review, – 2017, No 48.3, – p. 411-412.
9. Tanja A. Börzel, Buzogány A., “Compliance with EU environmental law. The iceberg is melting”, Environmental Politics, volume 28, No 2, 2019, Routledge publisher, – Abingdon, – p. 317-318.

Ягубова Гюнель Горхмаз гызы,
магистрант кафедры международного частного права и европейского права
Бакинского государственного университета

**ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ БОРЬБЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ КЛИМАТА И ДЕГРАДАЦИЕЙ
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ**

РЕЗЮМЕ

В статье подробно анализируются принципы международно-правовой защиты борьбы с изменением климата на основе важных международно-правовых документов, принятых в этой области, а также изучается вопрос их взаимосвязи. Автор приходит к выводу, что отраслевые принципы международно-правовой защиты борьбы с изменением климата и положения, направленные на защиту экологических прав человека, могут играть важную роль в предотвращении нарушений экологических систем.

Принципы международно-правовой защиты борьбы с изменением климата оказывают влияние на защиту экологических прав человека в любом случае. Потому что только в обществе, где существует экологическое равновесие, мы можем говорить об обеспечении экологических прав человека, особенно права на благоприятное изменение климата.

Yagubova Gunel Gorkhmaz,
Master's student, Department of International Private Law
and European Law, Baku State University

**LEGAL PRINCIPLES OF COMBATING CLIMATE CHANGE AND
ENVIRONMENTAL DEGRADATION IN THE EUROPEAN UNION**

SYMMARY

The article analyzes in detail the principles of international legal protection of the struggle against climate change on the basis of important international legal documents adopted in this field, as well as studies the issue of their mutual correlation. The author concludes that the sectoral principles of international legal protection of the struggle against climate change and the provisions aimed at protecting ecological human rights can play an important role in preventing the violation of ecological systems.

The principles of international legal protection of the struggle against climate change have their impact on the protection and defense of ecological human rights in any case. Because only in a society where ecological balance exists can we talk about ensuring environmental human rights, especially the right to favorable climate change.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.04.2026
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 15.04.2026
Çapa qəbul olunma tarixi: 17.04.2026